

Joachim Lelewel (1786—1861), a lengyel bibliológia klasszikusa

Lengyelország függetlenségének elvesztése 1795-ben és az ország felosztása a három megszálló hatalom, Oroszország, Poroszország és Ausztria között drámai módon, mélyreszántóan hatott a nemzet politikai, társadalmi és szellemi életére. Ezeknek az eseményeknek messzeható és hosszan tartó következményei ránehezedtek az egyén és az egész társadalom sorsára, s e nehéz történelmi időszak — jobban, mint bármely más korszak — megnehezítette a lengyelek életét. Az új valóság, amelybe a lengyelek kerültek, különböző magatartásformák és irányok választására kényszerítette őket. A társadalom nagy része nem tudott és nem is akart kibékülni a rákényszerített rabsággal. Különböző ellenállási módokat és különféle hatékony működési formákat alkalmaztak, újra és újra fegyveres harcra kelve. Ezeknek a különböző eseményeknek az alapja hazafias motiváció volt: a független állami lét visszaállításának az akarata, a nemzeti identitás megőrzése, a nemzet szellemi, kulturális és tudományos eredményeinek ápolása, illetve gyarapítása. A XIX. századi nagy lengyel személyiségek életében tehát szorosan összefonódott a társadalmi, művelődési, tudományos és kulturális tevékenység a konspirációs és katonai tevékenységgel. Ilyen sokoldalú volt Joachim Lelewel élete és munkássága is, aki a XIX. század első felének legkiválóbb lengyel történésze, világhírű tudós, politikus és ideológus és egyidejűleg a könyv embere is volt; az ő érdeme a lengyel bibliológia első fejlett modelljének és e tudományág első lengyel kompendiumának a megalkotása.

Lelewel élete

Lelewel Kelet-Poroszországból, az ellengyelesedett német Loelhoffel nemesi családból származott, melynek tagjai évtizedek óta különböző hivatalokat töltöttek be a lengyel államban. Joachim nagyapja, Henrik, Lengyelország királyának, III. Szász Ágostnak volt az udvari orvosa, apja, Károly pedig többek között kincstárnoki funkciót töltött be a Nemzeti Oktatásügyi Bizottságnál, amelyet 1773-ban alapítottak mint sajátos művelődési minisztériumot, s amely Poniatowski Szaniszló Ágost uralkodása alatt bevezette a lengyel iskolarendszer korszerű reformját.

Joachim, aki 1786. március 22-én született Varsóban, már kora gyermekkorától vonzódott a szellemi munkához, a kifejezett tudományos érdeklődés és írói szenvedély is hamar megmutatkozott nála. Már tíz éves gyermekként bővíteni és javítani próbálta Ignacy Krasicki „Fontosabb ismeretek gyűjteménye” c. lexi-

konját (*Zbiór potrzebniejszych wiadomości*, 1—2. kötet 1781—1783). Tanulmányait Varsóban kezdte a piarista konviktusban (1801—1804), egyetemi tanulmányait pedig Vlnában végezte (1805—1810).

Vilna Lengyelország akkori kulturális térképén, elsősorban a tudományok területén elsőrendű szerepet kezdett játszani. Az ottani egyetem régi, jó hagyományokon alapuló tanintézet volt. 1578-ban alapították mint jezsuita akadémiát, hosszú ideig megtartotta vallási jellegét, amelyet azonban a XVIII. század hetvenes éveiben a Nemzeti Oktatásügyi Bizottság felvilágosult reformjai megszüntettek. Az egyetem teljes felvirágzására igazán csak a XIX. század elején, Sándor cár uralkodása első éveinek liberális légkörében került sor. A kiváló tanárok között számos külföldi vendégprofesszor is tanított Vlnában, köztük Gottfried Ernest Groddeck (1762—1825), a gdański születésű klasszika-filológus, aki doktori címmel kitüntetve fejezte be egyetemi tanulmányait Göttingenben, a világhírű Christian Gottlob Heyne vezetése alatt. Groddeck Vlnában a görög—latin nyelv és irodalom professzori állását töltötte be, és egyidejűleg az Egyetemi Könyvtár prefektusa volt, amelyből korszerű, jól szervezett intézetet, valódi és hasznos tudományos műhelyt alkotott a professzorok és az egyetemi hallgatók számára.

Annak ellenére, hogy Lelewel szenvedélyesen vetette rá magát a többirányú tanulmányokra — előadásokat hallgatott a jogtudomány, a geometria, a természet-tudomány, a fizika, a földrajz és a kartográfia, a történelem, a numizmatika, a klasszikus és modern nyelvek területéről —, a legnagyobb mértékben éppen Groddeck személyisége hatott rá. Groddeck keltette fel benne az ókor iránti érdeklődést, és tanította meg a kritikai szövegelemzés nehéz tudományára, melyet ő Göttingenből hozott magával, és ezzel lehetővé tette Lelewel számára, hogy később önálló tanulmányokat folytasson a szlávtság történetének, illetve a kelet nyelveinek, történelmének és földrajzáinak a területén. Groddeck könyvtárosi tevékenysége, amelyet különös szenvedéllyel művelt, szintén nem maradt hatástalan Lelewel későbbi bibliológiai munkáira.

Az egyetemi tanulmányok befejezése után Lelewel Wolhiniában tartózkodott, ahol igénybe vette a Krzemienieci Liceum gazdag könyvtári gyűjteményeit (ezek — többek között — tartalmazták Lengyelország utolsó királyának, Poniatowski Szaniszló Ágostnak a könyvtárát is). A Liceum alapítója és pártfogója, a történész, jogász és könyvbarát Tadeusz Czacki (1756—1813) szintén a fiatal kutató rendelkezésére bocsátotta Poryckban lévő saját könyvtárát.

1811-ben Lelewel visszatért Varsóba, ahol hivatalnokként dolgozott, egész szabad idejét pedig önálló könyvtári tanulmányaival töltötte, átböngészve azokat a könyvgyűjteményeket, amelyeket a szekularizált kolostorokból Varsóba vittek.

Vlnába Lelewel még kétszer tért később vissza, hogy az ottani egyetemen történész professzori állást töltsön be (1815—1818, 1821—1824). Vilna akkoriban ifjúsági körök és szervezetek működési központja volt. Ezekbe hazafias érzésű és az igazi tudományok megismerése iránt érdeklődő fiatalok tömörültek. Ez a környezet, amelyből kiemelkedett a fiatal Adam Mickiewicz, a lengyel romantika bölcsője lett. Lelewel akkoriban nagy népszerűségnek örvendett a diákok körében. A fiatal professzor, aki szinte egykorú volt hallgatóival, mint ember és mint tudós egyaránt, erős vonzalmat ébresztett bennük. Előadásait lángoló hazafiság hatotta át, demokratikus nézeteket vallott, mesterien kapcsolta össze a részletek pontosságát a

szintetikus koncepciókkal, megmutatta a forráskritikán alapuló történelmi kutatások rendszerét, kibővítette a politikatörténet területét a rendszertörténettel, a művelődés történetét pedig a segédtudományokkal.

Ezt a két vilnai tartózkodást két rövid, de fontos varsói korszak választotta el egymástól. 1818-ban Lelewel munkát kapott az új, 1817-ben alapított Varsói Egyetemen; 1821-ig a Varsói Királyi Egyetem Közkönyvtárának igazgatóhelyettese volt (így hangzott a könyvtár teljes neve) s emellett előadásokat tartott bibliográfiából és a XVI. század történelméből. Ez időben — könyvtárosi gyakorlata és didaktikai tapasztalatai révén — gazdagodott bibliológiai tudása és kikristályosodtak a könyvtudományról alkotott nézetei. Varsói állása azonban nem elégítette ki Lelewel történelmi ambícióit, ezért 1821-ben, amikor meghívták Vilnába az egyetemes történelmi tanszékre, elhagyta Varsót és ismét Vilnába ment. Ezekben az években Vilnában a politikai légkör erősen kiéleződött. Lelewel előadásainak hazafias ékesszólása és az a baráti viszony, amely Adam Mickiewiczhez, valamint Filomaták és Filoreták szervezeteibe tömörült fiatalok köréhez fűzte, okozta, hogy amikor az orosz megszállók 1824-ben eljárást indítottak a fenti szervezetek ellen, Lelewelt kiutasították Vilnából.

1824-ben tehát ismét Varsóba került, ahol aktívan részt vett a Tudományok Varsói Baráti Társaságának munkájában, a függetlenségi konspirációban, végül mint a felkelők által létesített polgári hatóságok tagja, bekapcsolódott a Novemberi Felkelés eseményeibe (1830—31). E miatt a felkelés bukása után Lelewel a lengyel emigráció nagy hullámával mindörökké elhagyta Lengyelországot. Rövid franciaországi tartózkodása után, ahonnan az ottani hatóságok kiutasították, Belgiumban telepedett le. Élete hátralevő részét szegénységben és magányosan Brüsszelben töltötte el, ahol főleg történelmi tanulmányokkal foglalkozott, de nem zárkózott el a különböző beállítottságú politikai személyiségekkel való kapcsolatoktól sem. (Kapcsolatban volt pl. 1847-ben Marxszal, Engelsszel és Bakunyinnal.) Lelewel 1861. május 29-én halt meg Párizsban, ahová barátai vitték, hogy egészségét megmentsék. A montmartre-i temetőben temették el.

A történetész Lelewel

Lelewelnek mint tudós-történetésznek roppant nagy érdemei elhomályosítják működésének más területeit. A lengyel történetírásnak a XIX. század első felében kétségkívül ő a legkiválóbb személyisége. Munkássága új korszakot nyitott a lengyel történettudomány történetében, összekapcsolta a lengyel és a német felvilágosodás hagyományait a romantikus történetírás mintáival: kutatási törekvéseiben felvilágosult racionalista, a szintézisalkotásban pedig romantikus szellemiségű tudós volt. Minden tekintetben kiemelkedett a korabeli történetész-antikvaristák közül, akik telve voltak nemzeti múltjuk bálványimádásával, akik rendszertelenül, kritikátlanul, egzsakt módszerek alkalmazása és szisztematikus megközelítés nélkül gyűjtötték össze az adatokat. Lelewel gondolatainak az önállósága összefonódott a lengyel és az idegen írásbeliség kitérő ismeretével, mindenkit ámulatba ejtett kutatásainak sokoldalúsága és többirányúsága, műhelyének precizitása és újszerűsége. A történelmi események dinamikus képét úgy rajzolta meg, mint okok

és következmények állandó mozgásban lévő folyamatát. Nemcsak nagyszerű tényleíró volt, aki mesterien bánik a történeti módszerrel, hanem a lengyel történetírás első metodológusa és teoretikusa is („Historika, avagy a történelem könnyű és hasznos tanításáról” — *Historyka tudzież o latwem i pożytecznem nauczaniu historii*, Vilna, 1815.).

Lelewl az addig használatos írásos történelmi források tárházát ásatások eredményeinek, pénzérméknek, szobroknak, építményeknek, öltözékeknek a vizsgálataival gazdagította, a forráskritikát pedig a tökéletességig fejlesztette. Ezen kívül a lengyel történetírás kutatási körét földrajzi vonatkozásban is lényegesen kibővítette (foglalkozott Skandinávia, Spanyolország, India történelmével), kiterjesztette kutatásait az ókor, a középkor és az újkor történetére egyaránt, tematikai vonatkozásban pedig ő indította el Lengyelországban az anyagi és a szellemi kultúra történetek a kutatását. Bátran alkotott történelmi szintéziseket, hősöknek nemzeteket és társadalmakat tekintett, nem pedig vezéreket és uralkodókat, ezzel is kifejezést adott demokratikus és republikánus politikai nézeteinek.

A történetírást nem szűkítette le a politikátörténetre, s nem mellőzte a bátor történelmi komparatistikai kísérleteket sem. Nagy érdemeket szerzett a történelmi segédtudományok művelése területén is, kiváltképp a numizmatikában és a történeti földrajzban.

Lelewl nem volt a saját kora problémáitól és az élet ritmusától elszakadt szobatudós. A történelemoktatásban a nemzeti identitásérzés megőrzésének fontos eszközét látta, ezért nem habozott tollát a Lengyelország múltjáról szóló tudomány népszerűsítésének és széles körű elterjesztésének a szolgálatába állítani. „Lengyelország története egyszerű módon elbeszélve” (*Dzieje Polski potocznym sposobem opowiedziane*) c. munkája, melyet először 1829-ben adtak ki Varsóban, a fiataloknak szánt nemzeti történelem népszerű szintézise volt a kezdetektől 1795-ig, és egyben a legértetesebb és a legszínvonalasabb mű az akkoriban nem kis számban megjelent hasonló munkák között. A „Lengyelország története ...” (*Dzieje Polski...*) egyszerű, közérthető és szemléletes nyelvezete révén nagy sikert aratott, és népszerűsítette a lengyelek egymást követő nemzedékeiben a mondanivalójában többdimenziós és hazafias, de a haza történetének a történelmi igazsággal megegyező képét. A művet többször kiadták Lengyelországban, sőt francia, német és cseh nyelvű fordításban is megjelent.

Lelewl tudományos műhelyének minden értékét és történeti munkáinak a jellegzetességeit ugyancsak meg lehet találni bibliológiai munkáiban és publikációiban is, ezek nagyrésznél egyébként világos történelmi arculata volt.

A könyvbarát és a bibliológus Lelewl

Lelewl lengyelországi tartózkodásának az ideje a lengyel könyvkultúra terén a kifejezett fellendülés korszaka volt. A XIX. század elejétől Lengyelországban fontos változások mentek végbe a könyvtárak és könyvtári ismeretek területén, s ezek még az előző században elkezdődtek. Újraszerveződtek és tökéletesítették tevékenységüket a meglévő könyvtárak (könyvkereskedések), többek között a két legrégebb és legfontosabb tudományos könyvtár, a krakkói és a vilnai egyetem könyvtára.

Pótolni akarván azt a hiányt, amely 1795-ben keletkezett, amikor az oroszok kivitték az országból a Załuski család könyvtárát,¹ a lengyel mágánások felvilágosult képviselői új könyvtárakat hívtak életre, s ezeknek fontos kultúrateremtő, tudományos és felvilágosító feladatokat szántak, szem előtt tartva mindig a nemzeti-hazafias célokat is. Létrehozták és megnyitották a közhasználat számára a nemzeti könyvtárakat, ezzel megalkották a nagyszerű későbbi történelem szellemi alapjait (a Czartoryski család könyvtárai Puławyban, az Ossoliński Lvovban, a Działyński Kórnikban, a Raczyński Poznańban). Tadeusz Czacki 1805-ben kezdte meg a Krzemienieci Liceum válogatott művekből álló könyvtárának az alapítását. Varsóban 1811-ben nyílt meg mindenki számára az 1800-tól működő Tudományok Varsói Baráti Társaságának a könyvtára. A könyvtárak intenzív fejlődése magával hozta a széles értelemben vett bibliológia (könyvtudomány, könyvismeret) iránti érdeklődés növekedését. E fejlődés sok gyakorlati-szervezési feladat elvégzését tette szükségessé, a könyvtárak munkatársainak és olvasóinak egyre nagyobb létszámú közösségeiből kerültek ki a bibliológia ismeretterületeinek az alkotói és ezen ismeretek befogadóinak a természetes köre is.²

A lengyel társadalomra jellemző ismeretek antikvár felhalmozása magába foglalta a lengyel írásbeliség történetét is. Megkísérelték a retrospektív nemzeti bibliográfia megalkotását. 1814-ben a Feliks Bentkowski által kiadott „A lengyel irodalom története nyomtatásban megjelent művek jegyzékében kiadva” (*Historia literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*) c. munkája szokatlanul élénk vitát váltott ki, kiegészítések és újabb adalékok egész sorát vonta maga után. A bibliográfiai munkákhoz egyre több bibliológiai feldolgozás társult, főleg könyvtörténeti tanulmányok. Az egyetemi oktatási programba bevezették mint külön tárgyat az ún. „bibliográfiát”, vagyis a mai értelemben vett bibliológiát. Előadói egyidejűleg e tudomány elméleti rendszerének első lengyel alkotóivá is váltak.

Ennek a folyamatnak a háttérében különösen élesen rajzolódik ki a bibliológus Lelewel alakja és munkássága: erősen benneélve az akkori könyv- és könyvtári kultúra fejlődésének a sodrában, alávetette magát kora irányzatainak és követelményeinek, de egyidejűleg följük is emelkedett, olyan műveket alkotott, amelyek egyértelműen meghaladták az átlagos színvonalat.

Lelewel életében a könyv fontos helyet foglalt el. Mint a humán tudományok összes képviselője, ő is szüntelenül használta a tudás megszerzésének, megszilárdításának és átadásának eme alapvető eszközét. Gyermekkorától szenvedélyes olvasó volt, idővel pedig kritikus és recenzens is. Termékeny szerzőként bekapcsolódott a kiadói munkába, tevékenykedett rézmetsző mesterként, saját műveinek illusztrátoraként, könyvtárak olvasója és könyvtáros volt. Életében két alkalommal

¹ Az első lengyel nemzeti könyvtárát a Załuski testvérek, Andrzej Stanisław (1695—1758) és Józef Andrzej (1702—1774) alapították; a közönség számára 1747-ben nyílt meg Varsóban mint „Załuski-nak nevezett Köztársasági Könyvtár”; kb. 4 ezer kötetet számlált, több tudományos és kiadói vállalkozás műhelye volt. Az ország harmadik felosztása utáni korlátozások értelmében 1795-ben Pétervárra vitték, Lengyelországba az I. világháború után került vissza, 1944-ben nagy részben elégett.

² 1809-től Krzemieniechen Paweł Jarkowski adott elő bibliológiát, 1815—1824 között a Krakkói Jagelló Egyetemen Samuel Bandkie, 1829-ben a Vilnai Egyetemen Aleksander Bohatkiewicz.

gyűjtött össze saját, válogatott, tudományos könyvtárat; az elsőt lengyelországi tartózkodása idején, amelyet 1831-ben, az országból való kiutazásakor kénytelen volt hátrahagyni; a másodikat már az emigrációban, s ezt Lelewel végrendelete szerint Lengyelország függetlenségének visszaszerzése után a vilnai egyetemnek kellett volna átadni.³

Mint fiatal tudós, az életkörülmények összejátszása következtében, Lelewel hivatásos könyvtáros lett. A Varsói Királyi Egyetem Közkönyvtárában töltött be könyvtárosi funkciót, és az ezzel a feladatkörrel együtt járó kötelességként bibliográfiai előadásokat tartott. Életútján ez csupán egy rövid, mindössze három évig tartó epizód volt (1818—1821), de eredményei messzehatónak bizonyultak, rendkívüli módon hatottak a lengyel bibliológia fejlődésére. Lelewel intellektuális képességeiből és emberi magatartásából következett, hogy az őt jellemző céltudatossággal és becsületességgel olyan mértékig ismert meg egy számára addig még ismeretlen területet, hogy ennek eredményeképpen nemcsak a bibliológiai (könyvismereti) problematika szakembere lett, hanem eredeti kutatója és teoretikusa is ennek az akkoriban alakulófélben lévő ismeretterületnek. A könyvről való tudásának összegzését és elméleti nézeteit Lelewel két hatalmas jelentőségű műben foglalta össze: a „Két bibliográfiai könyv” (*Bibliograficznych ksiąg dwoje* 1—2. kötet, Vilna 1823—1826.) és a „Könyvtárak története” (*Dzieje bibliotek*, Varsó 1828) c. munkájában.

Abban az időben, amikor ez a két publikáció megjelent, a világ bibliológiai irodalma már nagyon gazdag és sokszínű volt. A könyvtudomány, amely a XVII. századtól nagy ütemben gyarapodott, nagy mennyiségű történelmi, tankönyvtanácsadó jellegű publikációban és különféle bibliográfiai jegyzékekben volt összefoglalva. A XVII. század végén, de főleg a XVII—XIX. század fordulóján kezdtek megalkotni a könyv- és könyvtártudomány első elméleti rendszerezéseit. Amikor Lelewel e kérdések iránt érdeklődni kezdett, a világ bibliológiai irodalmában már ismertek voltak G. Peignot, F. A. Ebert, G. W. Panzer és M. Denis *Einleitung in die Bücherkunde* (1—2. kötet, Bécs, 1777—1778) c. könyve, valamint a könyvtudomány sok más alkotójának és kutatójának a művei. A tudományterület fejlődését és sikerét igazolja az a tény, hogy J. P. Namur 1838-ban kiadta a bibliológiai irodalom nemzetközi bibliográfiáját, amely ugyan messze volt a teljességtől, de mégis több, mint 500 nagy 8° oldalt tett ki, s melynek szorosan könyvtártudományi fejezetei több, mint 7000 tételt tartalmaztak.⁴

Ez az irodalom — kiváltképpen pedig a német és a francia eredmények a bibliográfia, a könyv- és könyvtártörténet, illetve a rokon tudományok elméletének és gyakorlatának a területén (melyek közül a paleográfia és a diplomatika különösen közel állt Lelewelhez) —, valamint a maga gyakorlati könyvtárosi tapasztalatai

³ A többszöri helyváltoztatás után (Párizs, a Poznań melletti Kórnik) ez a könyvtár, amely kb. 5 ezer kötettel rendelkezett (főleg történelmi, numizmatikai, földrajzi tárgyúak), 1925-ben a Vilnai Báthory István Egyetemre került, kezdetét adva a Joachim Lelewel Dokumentációs Központ speciális tudományos műhelyének. 1939. decemberében a litván hatóságok vették át.

⁴ J. P. NAMUR, *Bibliographie paléographico-diplomaico-bibliologique générale*, 1—2. köt. Liege 1838. A paleográfiai fejezet 1001, a nyomdászati- és könyvkereskedelemtörténet 1956, a bibliográfia 1861, a könyvtártörténet pedig 2573 tételt tartalmaz.

Lelewel saját elgondolásainak és kutatásainak a kiindulópontjai lettek. Rendkívüli tájékozottság az európai írásbeliségben, más tudósok nézeteinek és eredményeinek kritikai értékelése s komoly szakmai hozzáértés tükröződött Lelewel mindkét említett bibliológiai munkájában.

Lengyelországban Lelewel fellépéséig a bibliológiai kutatás nem volt jelentős. Igaz, hogy már a XVIII. században folytattak könyvtörténeti és bibliográfiai kutatásokat toruńi, elblągi és gdański tudósok (többek között Jan Daniel Hoffmann, aki elsőként dolgozta fel a lengyel nyomdák történetét,⁵ továbbá értékes bibliográfiai munkákat hagyott maga után Józef Andrzej Załuski, a Załuski könyvtár alapítója és az ő könyvtárosa Jan Daniel Janocki, valamint Krakkóban a Jagelló Könyvtár filológusa és könyvtárosa Jacek Przybylski, aki elsőként jelentetett meg a lengyel irodalomban tanulmányt az írás történetéről.)⁶ Ugyanakkor azonban ezek a munkák összességükben nem voltak hasonlíthatók a világon megjelent többi bibliológiai tárgyú írásokhoz. Lelewel előtt a lengyel bibliológiai munkák közt a bibliográfiai művek domináltak, amelyek inkább az írástörténet, nem pedig a könyvtörténet felé hajlottak, hiányoztak belőlük az elméleti reflexiók és az általános fejlődést szem előtt tartó összehasonlító vizsgálatokon alapuló megállapítások.

Csak a XIX. század elején lépett fel Lelewel méltó elődje, a Krakkói Jagelló Egyetem történésze, professzora és könyvtárosa, Jerzy Samuel Bandtkie (1768—1835), aki rendszeres tanulmányokat folytatott a lengyel könyvnyomtatás történetéről. Két műve — „A krakkói nyomdák története a nyomtatványoknak a városba való behozatalától számítva egészen a mi időnkig, a nyomdai mesterség feltalálásáról szóló ismerettel kiegészítve” (*Historia drukarni krakowskich od zaprowadzenia drukow do tego miasta az do czasow naszym, wiadomoscią o wynalezieniu sztuki drukarskiej poprzedzona*, Krakkó, 1815), ill. „A Krakkói Jagelló Egyetem Könyvtárának története” (*Historia Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, Krakkó, 1821) — Lelewel „Bibliográfiai könyv...” (*Bibliograficznych ksiąg*) c. munkájának fő forrása lett. 1826-ban J. S. Bandtkie a három kötetes „Nyomdák története a Lengyel Királyságban és Litván Nagyhercegségben, valamint azokban a külföldi országokban is, ahol lengyel műveket is nyomtak” (*Historia drukarni w Królestwie Polskim i Wielkim Księstwie Litewskim jako i w krajach zagranicznych, w których polskie dzieła wychodziły*) c. művét jelentette meg, amely topográfiai rendszerben ismertette a lengyel nyomdák történetét és munkásságát.

Mindezt figyelembe véve még erőteljesebben mutatkozik meg Lelewel alapvető bibliológiai művének, a „Két bibliográfiai könyv”-nek (*Bibliograficznych ksiąg dwoje*) a jelentősége. Ez a könyv a szerző könyvtárosi és didaktikai fáradozásainak volt a gyümölcse, és egyben a történelem és a bibliológia határterületén folytatott tanulmányainak az eredménye. A mű tartalmi és formai szempontból egyaránt jeles

⁵ J. D. HOFFMANN, *De typographiis earumque initiis et incrementis in Regno Poloniae et Magno Ducatu Lithuaniae cum variis observationibus rem et litterariam et typographicam utriusq; gentis aliqua ex parte illustrantibus*, Gdansk 1740.

⁶ J. PRZYBYLSKI, *Disszertáció az ókoriak írásművészetéről...*, Krakkó 1788.

alkotás. A „Két könyv...” (Księgi) terjedelmileg magába foglalta a könyvtudomány problémáinak az összességét (természetesen az olvasó- és olvasásvizsgálat problematikája nélkül, amely akkor még hiányzott a kutatási elméletből és gyakorlatból). Lelewl a mű felépítésekor a két fent említett Bendtkie-mű rendszerét fogadja el, e szerint alakítja a könyv szerkezetét. Az első kötet így főleg a nyomdászat történetét tartalmazta, a második pedig a könyvtári kérdések köré összpontosult.⁷ A mű azonban egészében eléggé kaotikus munka benyomását keltette, szerkezete távol volt a logikai rendtől. A Lelewl által alkalmazott tematika változatossága összefonódott az írásbeli forma gazdagságával. A „Két könyvben” (*w Księgach*) egymás mellett található eredeti forrásokon alapuló tanulmány jellegű szövegek, tankönyv- és recenziosorozatok, idegen munkák kritikai bírálatai, történelmi szintézisek és elméleti tanulmányok. Ez a szerkezeti és írásbeli változatosság, sokszínűség nem könnyítette meg a mű befogadását, az olvasóból a szerkezeti és stílusjegység hiányának az érzését váltotta ki, ugyanakkor egyidejűleg tükrözte a szerző sokoldalú képességeit is, aki otthon érezte magát mind a pontos részletelemzés szférájában, mind a széles történelmi szintézis távlataiban.

A „Két bibliográfiai könyv” (*Bibliograficznych ksiąg dwoje*) mind a mai napig a bibliológus és könyvember Lelewl megismerésének fő forrása.⁸ A szöveg személyes színezete, a szerző gyakori nyilatkozatai, amelyek egyenesen az olvasóknak szólnak és Lelewl munkarendjéről, nézeteiről, terveiről vallanak, segítik az olvasót a megismeréshez, a „Két könyv...” (Księgi) feltárja a tudós kutatóműhelyét és nem keveset árul el róla magáról is.

A „Két bibliográfiai könyv” (*Bibliograficznych ksiąg dwoje*) különböző fejezetei úgy mutatják be Lelewl mint a bibliológia teoretikusát, könyvtörténészt, a könyvtártudomány elméleti és gyakorlati szakemberét.

A könyvtudományra vonatkozó elméleti nézeteit a „Két könyv...” (Księgi) második kötetének terjedelmes része, „Előszó bibliográfiai könyveimhez: Mi a bibliográfia?” (*Przemowa do moich ksiąg bibliograficznych: Co jest bibliografia?*) c. fejezete tartalmazza. Lelewl — ismerve és részben adaptálva M. Denis, G. Peignot, J. J. Rive, F. A. Erbert elméleti fejtegetéseit — a könyvtudomány saját modelljét teremtette meg. Felfogása szerint a bibliográfia — azonos a bibliológiával, a bibliognóziával — nem képez önálló tudományágat, hanem „nagy részben a könyv mechanikus megismerését szolgáló ismeretek tudományának tárát alkotja”.⁹ E tár hat egymástól független részből állt össze; ezek: 1. a könyvtárak története, 2. az írásról és a kéziratokról szóló ismeretek („grafika”), 3. a nyomdászat és története, 4. a könyvkötészet és története, 5. könyvkereskedelem és könyvtárban, 6. „bibliopojcja”, vagyis a könyvírás szabályai és a könyvek belső értékének megállapítása.

⁷ Az első kötet részei: A nyomdai művészet feltalálása és első eredményei: Nyomdászat Lengyelországban és más, a nyomdászatot érintő részletek; A nyomdák és nyomdászat történelmi képe Lengyelországban; Néhány lengyel alapszabály, változat vagy szöveg. A második kötet részei: Néhány ismeret a kéziratokról és kódexekről; A könyvtárak történelmi rajza Lengyelországban; Előszó bibliográfiai könyveimhez; Könyvtudomány vagyis könyvészet; A Varsói Egyetem könyvtárának állapota.

⁸ LELEWEL, Két bibliográfiai könyv, 2. köt. Vilna 1826. 239—261. l.

⁹ Ibidem, 255. l.

Lelewel számára legnagyobb jelentősége az első három résznek volt, mert ezek egyben a könyvek tudományos vizsgálatának három módszerét tükrözték: „grafikai” szempontból a kézirat, „tipográfiai” szempontból a nyomtatott, „könyvtári” szempontból pedig a könyvgyűjteményben szereplő könyveket tárgyalták. Vagyis a könyvtudomány gerincét „... az írás, a nyomtatás és a könyvtár, valamint mindezek története alkotja, ezek együtt a bibliográfia tudományának a tárgyát képezik, ez az ismeretterület összegyűjti a könyvek megismerésének és azok leírásának a szabályait”.¹⁰ Lelewel legnagyobb jelentőséget a könyvtári problémák vizsgálatának tulajdonított, egyenesen azt állította, hogy a könyvtárban a „bibliográfia legmagasabb célja”.¹¹

Egyébként a könyvről szóló terjedelmes ismeretanyag — Lelewel szerint — nem öncélú, hanem azokat a kutatásokat kell szolgálnia, amelyeknek tárgya „a tudományok, az írásbeliség, az emberi szellem, a kultúra és az emberi tehetség fejlődésének a története”.¹² Ez a felfogás bizonyos mértékig tükrözte a könyvtudomány eredetét, melynek gyökerei a XVII—XVIII. századi „historia litteraria”-ból eredtek, de ugyanakkor kitérte a bibliológia jövőbeli fejlődésének az irányát is: Lelewel korszerű módon mutatott rá a kultúra, a tudomány, az irodalom szélesebb összefüggéseire a könyvről szóló munkákban, felhívta a figyelmet a meddő mikrofilológiában való elmerülés veszélyére.

A bibliológus Lelewel ugyanakkor elsősorban a múlt kutatója maradt. A történelmi elem nemcsak hogy dominált könyvismereti munkáiban, de ráadásul éppen a szorosan történelmi részekben voltak megállapításai a legérettebbek, legönállóbbak és legeredetibbek, ezek a részek tartalmazták a legnagyobb tudományos értékeket.

Helene Więckowska (1897—1984), Lelewelnek és munkásságának kiváló ismerője hangsúlyozta, hogy éppen a történelmi áttekintésekben rajzolódott ki legerőteljesebben a könyv életének leleweli látomása, egy olyan látomás, amelyben dinamikus és fejlődő egységgé kapcsolódtak össze az egyetemes műveltség háttérben elhelyezett és ettől a kultúrától függő egyes tények. Éppen a könyvről szóló történelmi tudást tartotta Lelewel olyan tényezőnek, amely lehetővé teszi, hogy a „bibliográfia” (= bibliológia) élő szervezet legyen, felsorolva ennek az „ismeretgyűjteménynek” az alkotóelemeit, melyet megfosztott az önálló tudományág rangjától, csak a történelmi részeiben beszélt róla ironikus távolságtartás nélkül.¹³

Maga Lelewel számos úttörő könyvtörténelmi kutatást végzett — elsősorban a lengyel könyvekre vonatkozóan. A „Két bibliográfiai könyv”-ben (*Bibliograficznych ksiąg dwoje*) közölt szövegek többsége történelmi jellegű írás volt: az első kötet nagy része főleg a lengyel nyomdák történetét foglalta magába,¹⁴ a második

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem, 254. l.

¹² Ibidem, 249. l.

¹³ Ibidem, 259. l.

¹⁴ A „Két bibliográfiai könyv” hasábjain megtalálhatók a magyar könyvtörténet iránti érdeklődés nyomai. Lelewel a virágzó lengyel nyomdászat történetén elmélkedve — J. S. Bandtkie megállapításaira hivatkozva — megemlítette a krakkói nyomdászat kapcsolatát a magyarokkal. (Jan Haller és Marcin Siebenyecher példájára hivatkozott, akik a magyarok számára nyomtattak; az első magyar nyelvű könyvet Krakóban 1539-ben nyomtatták.) — „Két bibliográfiai könyv” I. köt. Vilna, 1823. 177—178.

kötetben kapott helyet a lengyelországi könyvtárak történetének nagyra értékelt, hosszú ideig aktuális és terjedelmes vázlata. Ez utóbbi témakörnek sajátos folytatása és egyben kibővítése is volt „Könyvtárak története” (*Dzieje bibliotek*) c. műve, nagyszerű szintézise a világ könyvtárai történetének, amely először 1827-ben a *Dziennik Warszawski* hasábjain folytatásokban, egy évvel később pedig önálló kiadásként jelent meg.

Könyv- és könyvtártörténeti munkáiban Lelewel példát adott arra, hogyan kell analitikus részletkutatásokat folytatni, miként lehet aprólékos faktográfiai ismeretekből megalkotni egy terjedelmes, szintetikus képet. Lengyel viszonylatban ő kezdte el a paleográfiai és a papírok vízjegyeire vonatkozó kutatásokat, J. S. Bandtkie után pedig ő lett a lengyel ősnymtatványkutatás úttörője. Az ősnymtatványokkal kapcsolatos önálló vizsgálatai speciális kutatási módszerek alkalmazására készítették, s így az ő érdeme a tipográfiai módszerek bevezetése Lengyelországban. E területen folyt kutatásait példázzák a „Két bibliográfiai könyv”-höz csatolt saját készítésű metszetei, amelyek XVI. századbéli válogatott nyomtatványok tipográfiai másolatát tartalmazzák. (1. 3. ill.)

Lelewel érdeklődése a könyv formája iránt nem szorítkozott csupán a tipográfiai vizsgálódásra, a könyvben ő olyan teljes egészet látott, amelyben egyaránt fontosak voltak számára anyagi alakjának az elemei, valamint a tartalma is. A Lelewel-féle bibliológiai tanulmányoknak az alapja és lényege magának a könyvnek pontos, sokoldalú megismerése volt. Nem csoda tehát, hogy mindazok a későbbi lengyel bibliológusok, akik a könyvről szóló tudás alapvető és legtökéletesebb ismeretforrásának magát a könyvet tekintették,¹⁵ elődjüket látták Lelewelben.

A könyvtörténészek elé Lelewel nagy és terjedelmes feladatokat állított. Abban az időben, amikor nemcsak a lengyel, hanem a világ könyvismereti irodalmában is analitikus, lényegtelen, apró adatokat tartalmazó tanulmányok játszották a főszerepet, ő az olyan átfogó, általános munkák mellett szállt síkra, amelyekben — az egyes tények leírásán túl — kifejezésre jutnak a könyv életének a változásait előidéző általános tendenciák, amelyek felfedik az ok-okozati összefüggéseket, próbát tesznek az értékelésre és véleményalkotásra és elvégzik a nélkülözhetetlen, a szükséges összehasonlító vizsgálatokat.¹⁶ A könyv- és könyvtártörténet önmagában

— Szól róla, hogy a lengyel alkotmányt tartalmazó inkunabulum évének, kiadási helyének és nyomdászának megállapítására vonatkozó törekvések a *Constitutiones incliti Regni Ungariae* c. nyomtatvánnyal való összehasonlításra támaszkodnak. A betűk és az illusztrációk hasonlósága (vö. 3. ill.) meggyőzték Lelewelt a két nyomtatvány azonos tipográfiai eredetéről. A nyomást Melchior Lotter lipcei műhelyének tulajdonította, s ezt a tényt 1489–1490-re datálta. Sajnálattal vette tudomásul, hogy a Varsói Egyetemi Könyvtár magyar irodalommal és Bibliográfiával foglalkozó könyvanyagában semmit sem talált erről a kiadásról, ezért maga készítette el a nyomtatvány leírását, s a mellékletben — összehasonlító anyagként — még hozzátette Lotter nyomtatványainak a leírását.

¹⁵ Közéjük tartozott többek között Ludwik Bernacki (1882–1939) és Kazimierz Piekarski (1893–1944). Ezt a kutatási irányzatot „tipográfiai iskola” névvel jelölik, szembeállítva Jan Ptaśnik (1876–1930) „forrásművekre alapozott iskolá”-jával, melynek képviselői levéltári források alapján igyekeztek rekonstruálni a könyvtörténetet. Ez a két irányzat világosan felismerhető a két világháború közötti évek lengyel bibliológiájában; ma a könyvtörténeti kutatásokban a két irány egyetlen egységgé kapcsolódik össze.

¹⁶ Ilyen kutatási programot valósított meg Lelewel a lengyel nyomdászat történetével kapcsolatban a „Két bibliográfiai könyv”-ben. 1. köt. 162–163.

nem volt cél Lelewel számára, hanem a művelődés-, az irodalom- és a tudománytörténet fontos és értékes részének tekintette őket. Saját könyvtörténeti szintézisei sikeres eredményei voltak ennek az ambiciózus célkitűzésnek és törekvésnek. Ha a mai olvasó fáradságot nem kímélve végigolvassa a könnyűnek nem mondható, neologizmusokban bővelkedő és az irodalmi olvassmányosságot nélkülöző leleweli szöveget, meglepi a szerző könyvszemléletének korszerűsége. Lelewelnek sikerült megvalósítania azt az alapszabályt, amely a mai napig leggyakrabban háttérbe szorul az elméleti és módszertani követelmények közül: könyvtörténeti szintéziseibe egy olyan periodizációs rendszert vezetett be, amely nem fedte a politikai történetírás kronologikus sémáit, hanem a korszakolásban a könyv életével szervesen összefüggő jelenségeket vette figyelembe.¹⁷

Lelewel egyidejűleg volt gyakorló könyvtáros és a könyvtártudomány teoretikusa. A könyvtárak szervezésével, feladataival, céljaival, valamint a könyvtárosi hivatással, szakmával kapcsolatos nézetei elsősorban a nyilvános, tudományos könyvtárakra vonatkoznak. Ide vágó gondolatait a „Két bibliográfiai könyv” c. mű „Könyvtártudomány vagyis könyvészet” (*Bibliotekarstwo czyli ksiąznicstwo*) című fejezetében fogalmazta meg, melyet a könyvtártudomány első lengyel tankönyveként tartanak számon.¹⁸ Ez a szöveg alapvető és hosszú ideig egyetlen adatforrás volt a könyvtáros Lelewelről. Az utóbbi időben a Vilnai Egyetemi Könyvtár gyűjteményeiben feltárták és közzétették „A könyvtár fenntartásának és felszerelésének tervezete” (*Projekt utrzymania i urzadzenia bibliotek*) c. kéziratát, amelyet Lelewel a Varsói Egyetem Közkönyvtárában töltött évei alatt dolgozott ki (1818–21). A „Tervezet”-ből (Projekt...) kitűnik, hogy a „Két bibliográfiai könyv” leendő szerzőjének a könyvtártanról vallott nézetei miként alakultak ki.¹⁹

Lelewel ismerte F. A. Ebert (*Die Bildung des Bibliothekars*, 1820) és M. Schrettinger (*Versuch eines vollständigen Lehrbuches der Bibliothek-Wissenschaft*, 1808–10) műveit és hivatkozott is rájuk, de a maga számára mint könyvtári olvasó és könyvtáros számára a saját tapasztalatai voltak alapvető jelentőségűek. Lelewel véleménye szerint a könyvtár olyan intézmény, melynek létjogosultságát a tudomány és a tudósok iránti szolgálat adja. Ebből származott az a meggyőződése, hogy a könyvtár elsődleges funkciója a könyvgyűjtemény hozzáférhetővé tétele. A könyvtári munka teljes szervezetének, minden technikai megoldásnak, a

¹⁷ A lengyel nyomdászat történetét Lelewel négy korszakra osztotta: 1. a felemelkedés korszaka 1550-ig, 2. a virágkor 1550–1650, 3. a hanyatlás korszaka („hervadás”) (1650–1750), 4. az újraéledés korszaka 1750-től. A könyvtártörténetben két fő szakaszt különített el: a kéziratok könyveket tartalmazó könyvtárak kora és a nyomtatott könyveket tartalmazó könyvtárak kora. „A lengyelországi könyvtárak történelmi képe” c. munkáját pedig a következő keretekbe foglalta: 1. a kéziratok gyűjtemények növekedése 1000–1350, 2. a kéziratok gyűjtemények megsokszorozódása 1350–1500, 3. a könyvgyűjtemény gyarapodása nyomtatott könyvekkel 1500–1650, 4. elhanyagolás és hanyatlás 1650–1750, 5. 1750-től a könyvtárügy felélesztése.

¹⁸ I. TREICHEL, Az első lengyel könyvtárosi tankönyv. — „Roczniki Biblioteczne” 1957 R. 1/2 füz. 167–230.

¹⁹ J. LELEWEL, A könyvtár felszerelésének és fenntartásának tervezete. Kéziratban kiadta és előszóval ellátta M. M. Biernacka. A könyvtudós, könyvtáros és bibliográfus Joachim Lelewel. Nemzetközi tudományos ülés anyagai. Varsó 1986. március 20–22. c. kötetben (sajtó alatt).

könyvtárosi tevékenységnek — szerinte — a könyvtár használatát kell szolgálania. Hangsúlyozta a könyvtári gyűjtemények liberális közkinccsé tételét, sürgette a gyűjtemények folyamatos bővítését új szerzeményekkel, hogy „a könyvtár a tudományok legújabb vívmányainak feleljen meg”, a könyvtárosban az olvasó olyan partnerét látta, akinek tanácsadónak és kalauznak kell lennie az írásbeliség világában. Lengyel viszonylatban Lelewel teremtette meg elsőként a betűrendes katalogizálás szabályait, hozzákezdett a szisztematikus katalógus elméletének kidolgozásához, utasítást adott a kéziratok és az inkunabulumok feldolgozására, bevezette a lengyel írásbeliségbe a könyvtárosi szakterminológiát.

A könyvtárosi munkáról alkotott nézetei meglepően korszerűek. Azokban az időkben, amikor a könyvtárosság az egyetemi tanárok kiegészítő foglalatosságát képezte (akik kényszerű rossznak is tartották), Lelewel nem habozott hangoztatni az önálló könyvtárosi foglalkozás létjogosultságát és fontosságát. A könyvtárosokat jellemző tulajdonságok közül a rendszerességet, a pontosságot, a jó emlékezőképességet, a jóindulatot, a segítőkészséget és az emberekkel szemben a türelmet emelte ki. Hangsúlyozta, hogy ezeknek a tulajdonságoknak társulniuk kell meghatározott szellemi tulajdonságokkal: összetett történelmi, enciklopédikus tudással, idegen nyelvek és a történelmi segédtudományok ismeretével, jó bibliográfiai tájékozottsággal a kiadott könyvek terén, a könyvek rendszerezéséhez nélkülözhetetlen filozófiai rendszerek ismeretével, s végül könyvtárosi szaktudással. Nagy hangsúlyt helyezett a könyvtáros önálló tudományos munkájára, különösen a „bibliográfia”, azaz a könyvtudomány területén.

Lelewel bibliológiai nézeteinek a fogadtatása Lengyelországban kanyargós utat járt meg.²⁰ Kortársai körében a bibliológus Lelewel annak az elismerésnek a töredékét sem kapta meg, amelyet történelmi művei és politikai tevékenysége biztosítottak neki. A kis példányszámban megjelent „Két bibliográfiai könyv”-nek jelentéktelen volt a visszhangja. A mű szakmai tartalma és nem könnyű megformálása megakadályozta, hogy eljusson szélesebb olvasói körökbe, a hivatásos könyvkutatók száma pedig a XIX. századi Lengyelországban még mindig igen alacsony volt. Csak száz év múlva került e műve újranyomatásra fotoofszet technikával (Varsó, 1923), a következő reprint-kiadása pedig 1980-ban jelent meg. A XIX. században Lelewelnek sem mint a könyv teoretikusának, sem mint könyvtörténésznek nem akadt méltó követője, könyvtártani elképzelései szintén csekély hatással voltak a lengyel könyvtárak szervezése terén. Abban az időben, amikor Lelewel újító nézetekkel állt elő, a lengyel könyvtárak idegen mintákat másoltak.

Csak a XX. században, a két világháború közötti időszakban mutatkozott élénkebb érdeklődés könyvtártudományi hagyatéka iránt. Az érdeklődés csak fokozódott a II. világháborút követő időszakban, amikor megerősödött a könyvtudomány, s művelői a gyökereket és hagyományokat keresve, a múlthoz nyúltak vissza. Lelewel műveinek nagy történelmi jelentőségük volt és van a mai napig is, a lengyel bibliológia mérföldköveit jelentik, maga Lelewel pedig a bibliológia klasszikus személyiségének számít.

²⁰ K. MALECZYŃSKA, Leleweli hagyományok a lengyel könyvtudományban. (ibidem.)

IRODALOM

J. Lelewel fontosabb történelmi munkái.

1. Historika, avagy a történelem könnyű és hasznos tanításáról. Vilna 1815. Ua.: Varsó 1862.
2. Ókori történelem. A történelmi idők kezdeteitől a keresztény időszámítás hatodik százada második feléig. Vilna 1818.
3. Az ókori India története. Varsó 1820.
4. Lengyelország története . . . egyszerű módon elbeszélve . . . Varsó 1829. Ua.: Varsó 1830, Brüsszel 1837, Lipsze 1837, Wrocław 1843, ibid. 1845, Lvov 1848, Wrocław 1849, ibid. 1852, Poznań 1859, Varsó 1859, ibid. 1863, ibid. 1889.
5. Spanyolország történelmi párhuzama Lengyelországgal a XVI., XVII. és XVIII. században. Varsó 1831. Ua.: Poznań 1845, ibid. 1855. Fordítása francia nyelvre: Parallele historique entre Espagne et la Pologne aux 16e, 17e, 18e siècles. Párizs 1835. Fordítása német nyelvre: Geschichtliche Parallele zwischen Spanien und Polen im XVI, XVII und XVIII Jahrhundert — „Annalen für Geschichte und Politik” 1834 September-Heft 218—263. Fordítása orosz nyelvre: Polska i Ispanija, istoriceszkaja mezdu nimi paralell’ v XVI, XVII i XVIII sozetijach. Moszkva 1863.
6. Numismatique du moyen-age . . . 1—3. köt. Párizs 1835.
7. Géographie du moyen-age. 1—5. köt. Brüsszel 1848—1857.
8. Lengyelország története és dolgai. 1—20. köt. Poznan 1854—1868.

J. Lelewel bibliológiai munkái.

1. Két bibliográfiai könyv, amelyekben össze van gyűjtve és meg van sokszorozva Jerzy Samuel Bandtkie két munkája, A krakkói nyomdák története, valamint A Krakkói Jagelló Egyetem Könyvtárának története, hozzátéve a lengyel inkunabulumok katalógusát. 1—2. köt. Vilna 1823—1826.
2. Könyvtárak története. — „Dziennik Warszawski” 1827. 10. köt. 192—231, 1828. 11. köt. 49—70, 138—167, 193—215, 12. köt. 203—246, 13. köt. 1—42, 97—135, 193—216. Könyvtárak története. A Dziennik Warszawski-ban megjelent írás lenyomata. Varsó 1828.

Irodalom Joachim Lelewelről:

1. W. Nowodworski, Joachim Lelewel „Két bibliográfiai könyv”-e. Történelmi-bibliográfiai tanulmány a korszak hátterében. Wrocław 1959.
2. M. S. Serejski, Joachim Lelewel 1786—1861. Sa vie et son oeuvre. Ford. S. Lazar, Varsó 1961.
3. M. S. Serejski, Joachim Lelewel et la science historique de son temps, Varsó 1963.
4. S. Kieniewicz, Lelewel’, Moszkva 1970.
5. B. S. Popkov, Pol’skij ucenyj i revoljucioner Joachim Lelewel’. Russkaja problematika i kontakty, Moszkva 1974.
6. H. Wie ckowska, Joachim Lelewel. Tudós — politikus — ember. Varsó 1980.

Joachim Lelewel (1786—1861), le classique de la bibliologie Polonaise

J. Lelewel fut l'historien polonais le plus éminent de la première moitié du XIXe siècle, un politicien prenant part à l'histoire orageuse de la Pologne, et en même temps bibliothécaire et bibliologue. Il occupa une place de professeur d'histoire à l'université de Vilna (1815—1818, 1821—1824) et à celle de Varsovie (1818—1821). Après la chute de la Résurrection de Novembre (1830—1831) qui aurait dû rétablir l'indépendance de la Pologne et qui fut réprimée par la Russie, Lelewel émigra avec la grande vague des intellectuels polonais. Après un court séjour en France, il vécut à Bruxelles jusqu'à sa mort.

En tant qu'historien, il joignit le rationalisme éclairé avec les modèles de l'historiographie romantique. Il fut le premier théorétique et méthodologue polonais de l'histoire, il s'occupa des sciences auxiliaires de l'histoire, de l'histoire universelle, il élargit l'échelle des sources utilisées, il fit des études comparatistes et il popularisa l'histoire. Il créa des synthèses historiques de caractère démocratique et hardies.

Lelewel fut en même temps l'homme magnifique du livre aussi, il se créa une bibliothèque à part ayant un caractère d'atelier scientifique, il fut un écrivain fécond, l'illustrateur de ses propres ouvrages. Entre 1818 et 1821, à Varsovie, il fut le bibliothécaire de la Bibliothèque de l'Université et chargé de cours de la bibliographie. Comme fruit de ces activités, il publia deux ouvrages bibliologiques devenues célèbres: „Les deux livres de bibliographie” (en deux volumes, à Vilna, 1823—1836), qui fut le compendium de la science théorique et pratique dans le domaine du livre et le premier modèle de la bibliologie en Pologne; en outre une synthèse magnifique de l'histoire des bibliothèques du monde, sous le titre: „L'histoire des bibliothèques” (Varsovie, 1828). Ce sont ces ouvrages qui constituent jusqu'aujourd'hui les bases de la bibliologie polonaise.